

4. Стернберг Р., Григоренко Е. Стили мышления в школе // Вестник Московского ун-та, серия 14. Психология, 1996, №2, с. 34-42.
5. Холодная М.А. Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуального интеллекта.-К.: УМК ВО, 1990,-272с.
6. Холодная М.А. Когнитивные стили как квадриполярное измерение// Психологический журнал, 2000.Т.21, №4, с.46-56.
7. Холодная М.А. Психологический статус когнитивных стилей: предпочтения или другие способности / Психологический журнал, 1996.Т.17, с.61-69.
8. Холодная М.А. Психология интеллекта.-СПб, 2000,-292 с.

Шамне А.В.

Використання «f» та «q»-даних у дослідженні особливостей саморегуляції поведінки та діяльності в підлітково-юнацькому віці

Вступ. Реалізація особистісно–розвиваючих моделей навчання і виховання потребує поглибленого вивчення особистісного розвитку дітей в період їх переходу від дитинства до дорослості. Актуальним у зв'язку з цим є вивчення умов та особливостей їх переходу до нових рівнів психічного відображення та регуляції поведінки. **Метою** роботи був системний аналіз показників становлення особистісного рівня регуляції поведінки та діяльності в підлітково-юнацькому віці на основі використання різних джерел інформації про розвиток особистості. Перевірялося **припущення** про те, що в кінці підліткового віку система психологічних новоутворень “знімається” і інтегрується в якісно новому типі внутрішньої регуляції поведінки – особистісному рівні саморегуляції.

Проблема становлення саморегуляції поведінки та діяльності постійно актуалізується вченими різних галузей психологічної науки. Вивчення цієї проблеми знайшло відображення у вихідних положеннях загальної психології, де аспект регуляції поведінки представлено як структурний компонент особистості та її діяльності (Л.С.Виготський, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, Г.С.Костюк, С.Л. Рубінштейн). У віковій і педагогічній психології увага дослідників була сконцентрована навколо таких питань як: ціннісна саморегуляція (І.С.Кон, В.Є.Семенов, В.А.Ядов), мотиваційна (О.Г.Ксенофонтова, А.А.Файзуллаєв), емоційна (Я.Рейковський, О.Я.Чебикін), вольова (В.А.Іванніков, В.І.Селіванов), моральна (Б.С.Братусь, П.М.Якобсон), особистісна саморегуляція (К.О.Абульханова-Славська, І.І.Чеснокова).

Значну цінність у дослідженні проблем регуляції й саморегуляції поведінки мають праці зарубіжних вчених (Д.Аткінсон, Д.Роттер, Х.Хекхаузен, Г.Шерінгтон), предметом вивчення яких були мотиваційні установки: життєві цілі, локус контролю, прагнення до успіху, когнітивний дисонанс.

В роботах К.А.Абульханової, П.К.Анохіна, В.І.Моросанової, Б.В.Зейгарник саморегуляція розглядається як інтегральна характеристика особистості, результат взаємодії регуляторних систем різного рівня, наприклад,

психічного і особистісного (К.А.Абульханова), психічного, операційно-технічного, особистісно-мотиваційного (Б.В.Зейгарник); довільного, мимовільного (Л.Г.Дика), діяльнісного (суб'єкт-об'єктного) і особистісного (суб'єкт-суб'єктного) [1;3]) тощо.

За аналогією з елементами (механізмами) системи саморегуляції діяльності, виділеними О.О.Конопкіним [1], М.М.Пейсахов [3], виділяє етапи (механізми) особистісної саморегуляції (самоуправління): *аналіз протиріч життєвої ситуації, прогнозування* (модель-прогноз майбутніх дій і подій), *цілепокладання* (суб'єктивна модель бажаного на основі створення системи стратегічних і тактичних цілей життя), *планування* (модель засобів досягнення мети – розробка стратегічних, тактичних, оперативних планів), *критерій оцінки якості* (оцінка успіхів в реалізації плану), *прийняття рішення* (перехід від плану до дій), *самоконтроль* (інформація про виконання планів в реальному спілкуванні, поведінці, діяльності), *корекція* (зміна реальних дій, поведінки, спілкування, а також, за необхідністю, самої системи самоуправління). В сукупності ці послідовні етапи складають повний цикл самоуправління як цілеспрямованих змін, мету яких ставе сама людина, яка самостійно керує своїми формами активності. Ступінь розвитку кожного з восьми ланцюгів процесу самоуправління (визначених за методикою М.М.Пейсахова) виступають в якості емпіричних корелятивів рівня сформованості основних механізмів системи особистісної саморегуляції.

Значна частина робіт присвячена вивченню особливостей саморегуляції поведінки зростаючої особистості (Л.І.Божович, І.В.Дубровіна, Б.Г.Круглов, Л.П.Осьмак, Г.О.Цукерман, Д.Й.Фельдштейн та ін.). Докладніше даний аспект вивчався у старшому дошкільному (В.К.Котирло) та юнацькому віці (О.Г.Ксенофонтова, Ю.А.Миславський). Проблеми саморегуляції поведінки у перехідному віці присвячені роботи М.Й.Боришевського, в яких доводиться, що раціональне управління психологічними механізмами саморегуляції поведінки підлітків визначає їх особистісний розвиток.

У той же час, незважаючи на численність досліджень з проблематики регуляції поведінки, психологічні особливості становлення особистісного рівня регуляції поведінки та діяльності в складний період переходу від дитинства до дорослості не були предметом спеціального дослідження. Саме цю прогалину ми прагнули заповнити шляхом методично вивіреного вивчення особливостей розвитку особистісної саморегуляції у підлітково-юнацькому віці.

Методи дослідження. Інформація про особистість може бути отримана з принципово різних джерел. Після робіт Р. Кеттела в області дослідження особистості прийнято виділяти три типи емпіричних даних (джерел інформації), а саме «L»-дані, «Q»-дані і «Т»-дані.

«L»-дані отримуються шляхом реєстрації реальної поведінки досліджуваних у повсякденному житті, які, зазвичай, є результатом формалізації оцінок експертів, які спостерігають поведінку досліджуваного у певних ситуаціях протягом певного часу. Принципово важливим тут є те, що оцінка реальної поведінки досліджуваних здійснюється незалежними

експертами, а не випробовуваними або тими, хто проводить експеримент. «Q»-дані отримуються шляхом використання опитувальників і інших методів самооцінки. Це найпростіший шлях збору інформації, який займає центральне місце у психологічних дослідженнях. Кількість методик для збору «Q»-даних представлена майже неосяжною кількістю тестів, опитувальників, самозвітів тощо), але, використовуючи ці дані дослідник має пам'ятати, що вимірюючи самооцінку, він отримує суб'єктивне уявлення людини про саму себе, а не об'єктивну структуру його психіки. «Т»-дані є результатом використання об'єктивних тестів в контрольованій експериментальній ситуації. Для реєстрації цих даних створюються спеціальні мікроситуації, які сприяють прояву тих або інших властивостей особистості. Робота з «Т»-даними виправдана лише тоді, коли є об'єктивний спосіб отримання оцінок по реакції випробовуваних на стимульну ситуацію [2].

Оскільки досліджувана нами система особистісної саморегуляції є гіпотетичним конструктором високого ступеня інтегрованості, яку дуже важко відтворити у психологічному експерименті та на основі використання об'єктивних тестів в контрольованій експериментальній ситуації («Т»-дані), то можливим шляхом дослідження є вивчення її опосередкованим шляхом – в формі проекції її компонентів або в область самосвідомості, рефлексії (самооцінки) досліджуваними своїх саморегулятивних можливостей («Q»-дані), або в формі проекції у площину діяльності і поведінки (функціонування) («L»-дані). Виходячи з цього ми використовували обидва з цих аспектів аналізу через використання різних методів дослідження: методу тестування («Q»-дані) та методу експертних оцінок («L»-дані).

З метою отримання «Q»-даних використовувалися шкала Qz (високий самоконтроль–низький самоконтроль) методики Кеттела, шкала „очікування внутрішнього-зовнішнього контролю” шкали СПА як показник рівня розвитку внутрішнього контролю (самоконтролю), а також шкали методики “Здатність самоуправління”, розробленої в лабораторії психологічних проблем вищої шкали Казанського університету під керівництвом М.М. Пейсахова. З метою отримання «L»-даних використовувалися результати експертного опитування вчителів – предметників (по 5-6 у кожному класі) і класних керівників. По кожній віковій виборці (5, 7, 9, 11 класи) з метою збору «L»-даних учнів оцінювало по 7-8 експертів. У дослідженні прийняли участь 50 п'ятикласників, 49 семикласників, 52 дев'ятикласника і 42 одинадцятикласника (учні ЗСШ №57, №111 м. Кривого Рогу). В тестуванні (отримання «Q»-даних) приймали також участь представники ранньої дорослості- студенти старших курсів КДПУ (67 досліджуваних).

Аналіз отриманих результатів. Аналіз отриманих за допомогою методики М.М.Пейсахова даних дозволив виявити, що від молодшого підліткового віку до дорослості відбуваються динамічні зміни у розвитку механізмів особистісної саморегуляції, діахронічне становлення яких відбувається в умовах зниження абсолютних показників рівня розвитку таких механізмів як “Планування” (від 5 до 9 класу), “Критерій оцінки якості”,

“Самоконтроль” (від 5 до 9 класу), “Корекція”(таблиця №1). Є певні підстави думати, що при переході від дитинства до дорослості поступово підвищується самокритичність досліджуваних у оцінці власних можливостей здійснення всіх етапів повного циклу самоуправління. Середньогруповий бал показника “Загальна здатність самоуправління” від 5 класу до дорослих поступово знижується (від 26,6 в 5 класі до 24,381 у студентів), зростає відсоток досліджуваних, які оцінили свої саморегулятивні здібності як низькі (від 16% у 5 класі до 40% у дорослих).

Таблиця 1

Середній бал рівня сформованості механізмів саморегуляції поведінки і діяльності

Вікові групи	Загальна здатність до саморегуляції	Етапи (механізми) саморегуляції поведінки і діяльності							
		Аналіз протиріч	Прогнозування	Цілепокладання	Планування	Критерій оцінки якості	Прийняття рішення	Самоконтроль	Корекція
5 клас	26,600	3,580	2,940	3,640	3,200	3,680	3,020	3,400	3,340
7 клас	26,367	3,367	3,388	3,714	3,000	3,388	3,388	3,000	3,224
9 клас	25,212	3,500	3,327	3,654	2,750	3,096	3,327	2,942	2,808
11 клас	25,675	3,075	3,400	3,625	3,275	2,625	3,500	3,350	2,850
Дорослі	24,381	3,357	3,252	3,476	3,190	2,929	3,229	3,510	2,738

Додаткові дані, отримані за допомогою шкали Q3 16-факторного опитувальника Кэттела (самоконтроль поведінки) і шкали 4 методики СПА (очікування власного або зовнішнього контролю) в цілому підтвердили ці дані. У 7 класі виявлено самий низький середній показник по шкалі контролю СПА (12,3 бали), найвищий показник (14,2 і 14,5) виявлено у одинадцятикласників і студентів. Дані молодших і старших підлітків займають проміжні позиції. За шкалою Q3 опитувальника Кэттела досліджувані розподілялися на групи по відношенню до середнього отриманого по групі показника (5 клас – 5,9 стевів, 7 клас – 6, 9 клас – 5,1, 11 клас – 6,2, студенти – 6,4). Порівняно з іншими віковими групами низький самоконтроль виявлено, передусім, у старших підлітків (54 відсотка з них показали результат нижчий за середньогруповий показник).

Дослідження механізмів особистісної саморегуляції на основі використання «Q»-даних дозволило виявити наступні тенденції її розвитку: 1) в період переходу від дитинства до дорослості відбуваються якісні зміни (реорганізація) структури особистісної саморегуляції; 2) цей процес супроводжується відносним зниженням в періоди середнього і старшого підліткового віку рівня розвитку окремих її компонентів (планування, самоконтроль, корекція); 3) нерівномірність і діахронічність становлення окремих механізмів особистісної саморегуляції відбувається на фоні поступового підвищення рівня зв'язаності (інтеграції) її

компонентів; 4) в ранньому юнацькому віці починається якісно новий етап розвитку (інтеграції) функціонально-структурних механізмів свідомої саморегуляції поведінки і діяльності (функціонування її в якості цілісного механізму регуляції поведінки і діяльності).

Наскільки дані, засновані на вербальних оцінках досліджуваних, співвідносяться з реальними їх можливостями щодо регуляції власної поведінки і діяльності ми намагалися перевірити за допомогою методу експертних оцінок та отримання «L»-даних. Експерти оцінювали досліджуваних за 20 поведінковими реакціями по 5-бальній шкалі. При обробці отриманих даних вираховувався середній бал, який заносився у протокол індивідуальних показників вікової виборки. Ступень узгодженості експертів перевірялася за допомогою коефіцієнта конкордації (коефіцієнта внутрішньокласової кореляції χ -каппа).

В якості критеріїв оцінювання експертами особливостей функціонування досліджуваних було обрано поведінковий симптомокомплекс характеристик особистісно зрілої поведінки: довільність поведінки та діяльності, відповідальність, самостійність, суб'єктна активність. Обираючи ці показники, ми базувалися на дослідженнях [4], в яких виділено і обґрунтовано характеристики особистісно зрілої поведінки.

Виділення комплексу якостей і форм поведінки, об'єднаних в комплекс “Відповідальність” базувалося на дослідженнях (Дригус М.Т., Муздибаєв К.та ін.), в яких відповідальність розглядається як базисна засада трансформації зовнішніх впливів у внутрішні регулятори активності особистості, є засобом внутрішнього контролю (самоконтроля) і внутрішньої регуляції (саморегуляції) діяльності та поведінки особистості. Враховувалося, що відповідальність є єдністю взаємопов'язаних сторін (відповідального відношення до себе, інших, діяльності тощо).

Комплекс якостей і форм поведінки, об'єднаний у комплекс “Самостійність” ми розглядали як інтегральну “діяльнісну” характеристику суб'єкта (“ефективна самостійність” [1]), що відображує наявність у нього високого рівня розвитку саморегуляції. Ми розрізняли ініціативну і результативну самостійність як притаманний людині стиль довільної поведінки.

Виділення комплексів якостей і форм поведінки “Довільність і “Суб'єктна активність” базувалося на теоретичному розрізненні саморегуляції діяльності та саморегуляції поведінки як діяльнісного (суб'єкт-об'єктного) і особистісного (суб'єкт-суб'єктного) рівнів саморегуляції (в іншій інтерпретації – рівнів психічної регуляції діяльності і особистісної саморегуляції як самодетермінації [1;3]).

Саморегуляція діяльності (довільність психічних процесів, актів, дій) виявляється в феноменології предметних перетворень, має прагматичну функцію і покликана забезпечувати досягнення бажаного для суб'єкта результату. Саморегуляція поведінки (особистісна саморегуляція) пов'язана переважно з активно дійовим ставленням людини до себе та інших, визначає активну, цілеспрямовану, конструктивну позицію людини як у повсякденному

житті, так і в перспективі її розвитку. Комплекс “Довільність”, таким чином, складала властивості і форми поведінки, які визначають здатність людини до довольної, опосередкованої активності (здатність до саморегуляції психічних процесів, до вольових і цілеспрямованих дій, контроль за діями тощо).

Комплекс якостей і форм поведінки “Суб’єктна активність” був найбільш складноструктурований. У нього входили компоненти особистісно зрілої поведінки, які виявлені в спеціальному експериментальному дослідженні старшокласників[4]: емоційна зрілість, здатність до планування процесу своєї життєдіяльності, до цілепокладання, самоствердження, активність, наявність інтернального локуса контролю за подіями життя тощо. Ми виходили з того, що цей поведінковий симптомокомплекс буде емпіричним корелятом рівня сформованості особистісної саморегуляції поведінки особистості як суб’єкта життєдіяльності.

На основі системи показників, отриманих за допомогою середньогрупових балів всіх виставлених експертами по кожному класу оцінок (від 0 до 4 балів), досліджуваних кожної вікової групи було поділено на тих, що на основі даних поведінкового симптомокомплексу мають низький рівень розвитку якостей особистісної саморегуляції (0 – 1,5 бали), середній рівень (1,6 – 2,4) або високий рівень (2,5 – 4 бали). Підраховувалися також середньо групові показники рівня розвитку рис особистісної саморегуляції, що дозволило виявити тенденцію їх зниження від молодшого до старшого підліткового віку і підвищення в період ранньої юності. За допомогою критерія Крускала – Уолліса ми визначили, що різниця між даними 5 і 7 класів і 9 класів не є випадковою. Достовірно (на рівні $p < 0,0008$, Немп. = 7,77) середньогрупові оцінки старших підлітків (9 кл.) нижчі, ніж оцінки п’ятикласників і семикласників. Іншими словами, тенденція зниження значень поведінкових ознак особистісної саморегуляції від вибірки 5 класу до вибірки 9 класу не є випадковою.

Більш детальний аналіз виявленої тенденції дозволяє зробити порівняння вікової динаміки розподілу досліджуваних на групи низького, середнього і високого рівня розвитку ознак особистісної саморегуляції. Співставляти вибірки різних вікових груп по рівню вираженості досліджуваних ознак дозволяє багатофункціональний критерій кутового перетворення φ^* Фішера.

Основні відмінності вікових груп в поведінкових ознаках особистісної саморегуляції зафіксовано в даних щодо наявності учнів з низьким і високим рівнями її розвитку (таблиці 2-5). Виявлено, що 5 і 7 класи не відрізняються між собою по кількості учнів з високим рівнем розвитку довольності поведінки (33-44%), суб’єктної активності (14-20%), відповідальності (39-44%) і самостійності (31-32%). По ознакам “Довільність поведінки”, “Суб’єктна активність”, “Самостійність” від даних 5 і 7 класів статистично не відрізняються показники 11 класу. По всім з виділених ознак від високих показників 5 і 7 класів статистично достовірно відрізняються дані 9 класу. Серед старших підлітків, за даними експертних оцінок, достовірно менше ніж в 5 класі ($\varphi^* = 3,5$ при $p < 0,001$) і менше, ніж в 7 класі ($\varphi^* = 2,36$ при $p < 0,01$) тих,

хто здатен до довільної, опосередкованої поведінки; достовірно менше тих, хто виявляє ознаки суб'єктної активності ($\varphi^* = 2,63$ при $p < 0,001$; $\varphi^* = 1,8$ при $p < 0,05$); менше тих, хто виявляє відповідальне ставлення до своїх обов'язків, доручень ($\varphi^* = 3,75$ при $p < 0,001$; $\varphi^* = 2,8$ при $p < 0,001$); достовірно меншою є кількість самостійних у своїх діях, вчинках і рішеннях ($\varphi^* = 1,72$ при $p < 0,05$; $\varphi^* = 1,67$ при $p < 0,05$).

Згідно експертних оцінок, в ранній юності поведінковий симптомокомплекс ознак особистісної саморегуляції є більш виразним: серед одинадцятикласників достовірно більше, ніж серед старших підлітків, здатних до довільної, опосередкованої поведінки ($\varphi^* = 2,39$ при $p < 0,01$), здатних виявляти суб'єктну активність ($\varphi^* = 2,83$ при $p < 0,001$) і бути самостійними у вчинках і рішеннях ($\varphi^* = 1,9$ при $p < 0,05$). Майже не змінюється кількість здатних до відповідальної поведінки в 11 класі (11%) порівняно з 9 класом (12%). Отже, виявлено тенденцію зниження кількості досліджуваних з високим рівнем розвитку поведінкових ознак особистісної зрілості в старшому підлітковому віці.

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних за рівнем сформованості ознаки “Довільність поведінки” (у відсотках).

Вікові групи	Низький рівень (0-1,5 бали)	Середній рівень (1,6-2,4 бали)	Високий рівень (2,5-4 бали)
5 клас	12	44	44
7 клас	33	34	33
9 клас	38,5	48	13,5
11 клас	21,6	41,3	37,1

Таблиця 3

Розподіл досліджуваних за рівнем сформованості ознаки “Суб'єктна активність” (у відсотках).

Вікові групи	Низький рівень (0-1,5 бали)	Середній рівень (1,6-2,4 бали)	Високий рівень (2,5-4 бали)
5 клас	20	60	20
7 клас	35	51	14
9 клас	42	54	4
11 клас	29	46	25

Таблиця 4

Розподіл досліджуваних за рівнем сформованості ознаки “Відповідальність” (у відсотках).

Вікові групи	Низький рівень (0-1,5 бали)	Середній рівень (1,6-2,4 бали)	Високий рівень (2,5-4 бали)
5 клас	24	32	44
7 клас	41	24	35

9 клас	46	42	12
11 клас	36	53	11

Таблиця 5

Розподіл досліджуваних за рівнем сформованості ознаки “Самостійність” (у відсотках).

Вікові групи	Низький рівень (0-1,5 бали)	Середній рівень (1,6-2,4 бали)	Високий рівень (2,5-4 бали)
5 клас	24	44	32
7 клас	29	41	31
9 клас	33	50	17
11 клас	26	38	36

Таблиця 6

Середньогруповий бал поведінкових ознак особистісної зрілості

Вікові групи	Довільність поведінки	Суб’єктна активність	Відповідальність	Самостійність
5 клас	2,33	2,04	2,26	2,09
7 клас	2,04	1,84	2,06	2,09
9 клас	1,8	1,66	1,74	1,82
11 клас	2,27	2,13	1,98	2,31

Конкретизувати отримані дані дозволив аналіз змін кількості досліджуваних з низьким рівнем розвитку ознак особистісної саморегуляції. Виявлена відсутність статистично значущих відмінностей між 7 і 9 класом: в цих вікових групах однаково значні відсоткові долі досліджуваних, які отримали низькі бали по ознакам “Довільність поведінки” (33–38,5%), “Суб’єктна активність” (35 – 42%), “Відповідальність” (41 – 46%), “Самостійність” (29 –33%). В усіх цих ознаках (крім останньої) між 5 і 7 класом, 5 і 9 класом виявлена статистично значуща різниця в кількості досліджуваних з низьким рівнем розвитку особистісної саморегуляції: в 7 і 9 класах достовірно більше, ніж серед молодших підлітків, тих, хто характеризується експертами як нездатні до довольної поведінки (відповідно $\varphi^* = 2,56$ і $\varphi^* = 3,14$ при $p < 0,001$), тих, хто схильний до низької суб’єктної активності (відповідно $\varphi^* = 1,68$ при $p < 0,05$, $\varphi^* = 2,43$ при $p < 0,01$); тих, хто схильний безвідповідально ставитися до своїх обов’язків і доручень (відповідно $\varphi^* = 1,8$ при $p < 0,05$, $\varphi^* = 2,35$ при $p < 0,01$).

Досліджуваних раннього юнацького віку експерти оцінюють в цілому більш позитивно, свідченням чого є менша (порівняно з середнім і старшим підлітковим віком) кількість тих, кого охарактеризовано як тих, що має низький рівень розвитку ознак особистісної саморегуляції. Статистично достовірною ця тенденція зменшення є в ознаках “Довільність поведінки” і “Суб’єктна активність” ($p < 0,05$).

Отже, φ – критерій Фішера дозволив виявити V- образну тенденцію динаміки поведінкового симптомокомплексу ознак особистісної зрілості. Найбільші якісні зміни, згідно експертних даних, відбуваються в “типово” підлітковому і старшому підлітковому віці; в ці періоди розвитку спостерігається суттєве збільшення відсоткової долі досліджуваних, які охарактеризовані як ті, що мають низький рівень розвитку особистісної саморегуляції (при переході від молодшого підлітково до “типово” підліткового віку), а також значне зменшення відсоткової долі досліджуваних з високим рівнем розвитку особистісної саморегуляції (при переході від “типово” підліткового до старшого підліткового віку). В період ранньої юності спостерігається тенденція стабілізації показників, більшість юнаків, згідно оцінок експертів, виявляють здатність до особистісно зрілої поведінки.

Підтвердити виявлені зміни рівня особистісної саморегуляції в середньому і старшому підлітковому віці дозволило використання критерія Колмогорова-Смірнова. За всіма ознаками особистісно зрілої поведінки показники 9 класу відрізняються від даних 5 класу і 11 класу, але ні по одній з цих ознак не відрізняються від даних 7 класу, який в цілому займає проміжне положення, оскільки за характером функціонування не відрізняється достовірно і від даних 5 класу.

Отже, на основі використання «L» та «Q»-даних в період старшого підліткового віку (9кл.) зафіксоване: 1) різномодальне зниження ефективності функціонування компонентів системи особистісної саморегуляції; 2) “погіршення” поведінкового симптомокомплексу старших підлітків, які в цілому охарактеризовані експертами як такі, що мають найгірші показники особистісно зрілої поведінки (порівняно з іншими віковими групами).

Отже, різнобічне дослідження особливостей становлення нових форм і механізмів внутрішньої регуляції поведінки і діяльності в підлітково-юнацькому віці показало, що тенденції, виявлені різними методами, в цілому подібні. В середньому підлітковому віці (7 кл.) режим функціонування змінюється, набуває нових якісних характеристик, (що наближує його до особливостей функціонування старших підлітків), хоча генетично ще відтворює модель функціонування молодшого підліткового віку (5 кл.). В період старшого підліткового віку (9 кл.) відбувається єдиний за змістом психологічних трансформацій процес зміни характеру функціонування, який відрізняється від моделей його в попередньому і наступних вікових періодах.

Виявлені тенденції є емпіричним корелятом складного процесу реорганізації структур вікового розвитку, пов’язаного з виникненням ряду психологічних новоутворень як якісно нових внутрішніх регуляторів поведінки і діяльності. Таким чином, становлення важливих новоутворень підліткового віку–нових форм самосвідомості (почуття дорослості та ін.), виникнення пізнавального і афективного компонентів ціннісних орієнтацій відбувається в в періоди одночасно з суттєвими зрушеннями в системі внутрішньої регуляції поведінки і діяльності.

Процес “зняття” новоутворень в якісно новому рівні психічної регуляції (особистісній саморегуляції) і пов’язана з цим реорганізація структур розвитку, супроводжуються в старшому підлітковому віці явищами тимчасової і закономірної дестабілізації поведінкового симптомокомплексу підлітків як суб’єктів різних форм діяльності і спілкування, що виявляється у зниженні їх здатності демонструвати стабільну відповідальну, самостійну, довільну поведінку.

Список використаних джерел

1. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности:[Монография]. – М.:Просвещение, 1980. – 185 с.
2. Мельников В.М., Ямпольский Л.Т. Введение в экспериментальную психологию личности: [Учеб.пособие]. – М.:Просвещение, 1985.– 319 с.
3. Пейсахов Н.М. Закономерности динамики психических явлений: [Монография]. –Казань: КГУ,1984. – 321 с.
4. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: Дис... канд. психол. наук:19.00.07. – Луцьк, 2001. –205 с.

Шило О. С.

Дослідження готовності та реалізованості потреби у саморозвитку майбутніх вчителів

Сучасні соціально-економічні та політичні умови актуалізували потребу в людях, здатних до продуктивної самореалізації через самопізнання, самовизначення, тобто здатних до активного саморозвитку. Це ставить перед освітньою системою питання про стимулювання саморозвитку особистості, що знайшло відображення в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»). Дуже важливим є те, щоб саморозвиток й особистісне становлення стали життєвими орієнтирами для самої людини – освіта створює умови розвитку і саморозвитку особистості, скористатися наданими ресурсами може лише сама людина. Саме тому в сучасній психолого-педагогічній науці загострюється інтерес до суб’єктності людини; відбувається перегляд, переосмислення впливових факторів її розвитку і саморозвитку.

В умовах поширення свободи і відповідальності особистості саморозвиток стає не тільки необхідним засобом самоствердження, а й незамінним суб’єктивним фактором становлення та розвитку, соціалізації й індивідуалізації особистості.

Питання саморозвитку особистості, усвідомлення його форм привертала до себе увагу ще з античності, але предметом пильного аналізу стала переважно у другій половині ХХ століття. Найбільші зусилля в її дослідженні докладалися представниками психолого-педагогічного напрямку.

Проблему саморозвитку особистості досліджували багато науковців, але розмаїття їх підходів та методів не дає однозначного визначення дефініції «саморозвиток». Наприклад, «Енциклопедичний словник» подає таке